

DUGO OČEKIVANA MONOGRAFIJA O RAZVOJU HRVATSKIH NARJEČJA

Iva Lukežić

ZAJEDNIČKA POVIJEST HRVATSKIH NARJEČJA

*Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci –
Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Zagreb – Rijeka, 2012.*

Nakon niza godina zaokupljenosti suvremenojezičnim, najčešće standardnojezičnim pitanjima, hrvatska je lingvistika u 2007. godini skrenula, odnosno, povratila se dijakronijskim pitanjima u kojima, uostalom, i leže ključevi čitavoga niza rasprava koje su se vodile o hrvatskome jeziku, u njemu, a nažalost češće izvan njega. Dijakronijska su istraživanja hrvatskoga jezika značajka starijih razdoblja u razvoju hrvatskoga jezikoslovlja, a obilježilo ga je, u slavističkim okvirima važno djelovanje S. Ivšića, D. Brozovića, M. Mogušića i drugih. Povijesnim su se razvojem hrvatskoga jezika bavili i drugi istraživači i to s dvaju aspekata: s aspekta jedinstvenoga "hrvatskosrpskoga" jezika (Ivić, Popović (1960.) i Vuković (1971.)) i s poredbenoga aspekta spoznavajući ga u odnosu na ostale slavenske jezike (npr. Nahtigal (1952.), Shevelov (1964.), Stieber (1989.) i dr.). Dok se hrvatska lingvistika bavila standardnojezičnim problemima, slavistika je koračala krupnim koracima naprijed revidirajući i neke ključne pojmove, uspostavljajući novu kronologiju i novu klasifikaciju. Stoga su hrvatski, ali i ne samo hrvatski lingvisti s nestrpljenjem dočekali dvije knjige posvećene povijesti hrvatskoga jezika, Matasovićevu *Poredbenopovijesnu gramatiku hrvatskoga jezika* (objavljenu početkom 2008.) i netom prije nje objavljenu knjigu austrijskoga slavista

Georga Holzera *Historische Grammatik des Kroatischen* s podnaslovom *Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache* objavljenu u poznatoj ediciji *Schriften über Sprachen und Texte* uglednoga izdavača Petera Langa. Potreba je za ovakvim knjigama bila znatna, a proizlazi iz činjenice da je postojeća jezičnopovijesna literatura o hrvatskome jeziku i na njemu vrlo malobrojna, a ono što postoji vrijedni su prilozi no metodološki zastarjeli i nisu usklađeni sa suvremenim teorijskim lingvističkim spoznajama. Iznimka je pritom Mihaljevićeva *Slavenska poredbena gramatika* (2002.) kojoj s nestrpljenjem očekujemo drugi dio posvećen morfologiji. Svaka je od triju gramatika pisana s različitim ciljevima i koncepcijama i namijenjena različitim čitateljima. Nedvojbeno je svaka od njih utjecala jedna na drugu, no jedna je od njih, ona Ranka Matasovića postala i izravni povod, poticaj. Naime, u uvodnom dijelu svoje knjige R. Matasović ističe da bi sveobuhvatnu zajedničku povijest svih triju hrvatskih narječja tek valjalo napisati, što je Ivi Lukežić bilo poticajem da privremeno odstupi od višegodišnjega pisanja opsežne monografije o morfologiji čakavskoga narječja i godinama marno prikupljane podatke presloži u jednu drugu monografiju, knjigu *Zajednička povijest hrvatskih narječja*. Knjigu su objavili Hrvatska sveučilišna naklada iz

Zagreba te Filozofski fakultet u Rijeci i Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, a nastala je u okviru znanstvenoistraživačkoga projekta *Prilozi za istraživanje čakavskih dijalekata na području zapadne Hrvatske*, voditeljice prof. dr. Silvane Vranić. Recenzenti su ove knjige najeminentniji stručnjaci na području povijesne gramatike hrvatskoga jezika, akademik Ranko Matasović i prof. dr. Josip Lisac.

Usprkos prethodno spomenutom direktnom poticaju, interes je Ive Lukežić za povijesna pitanja i genezu hrvatskih narječja mnogo stariji. Kao primarno terenski istraživač, dijalektologinja Iva Lukežić godinama je marno prikupljala podatke s terena i sustavno ih interpretirala no negdje koncem 90-ih godina 20. stoljeća iz svojevrstne je faze analize ušla u fazu sinteze slažući niz izoliranih podataka u sveuhvatniju sliku i objavljujući brojne sintetske rasprave. Ponajprije one u kojima je analizirala izolirane izoglose u cjelini čakavskoga narječja. Radi se tu o trima ključnim radovima za razumijevanje čakavskoga narječja, ujedno važnim radovima u historijskoj gramatici hrvatskoga jezika: to su rad o razvoju prezenta i imperativa u čakavskome narječju 1999., o ličnim zamjenicama u čakavskome narječju 2000. te o odnosno-upitnim i neodređenim zamjenicama za značenja 'živo' i 'neživo' u čakavskome narječju 2001. Ovim trima radovima Iva je Lukežić nedvojbeno ušla u svoju najzreliju fazu stvaralaštva apstrahirajući godinama prikupljane podatke. Sistematski prikaz dijakronijske slike ovih triju izoglosa u čakavskome narječju bio je poticajem za daljnja istraživanja, ali sada sa širom perspektivom – pogledom u povijest i razvoj svih triju narječja. U tom su smislu kruci-

jalne dvije njezine rasprave koje su je, čini mi se, primarno dovele do potrebe pisanja ove knjige. Radi se o radovima naslova *Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja* iz 1996. te o radu *Razvoj i uspostava hrvatskoga jezika u starijim razdobljima* iz 1999. Ta dva rada potpuno zaokružuju i sintetiziraju autoričine spoznaje o genezi hrvatskih organskih govora u rasponu od prajezičnih stanja do suvremenih pojavnosti. U odnosu na dosadašnje jezičnopovijesne radove ovi radovi na nov način osvjetljaju razvoj organskih hrvatskih govora, otkrivajući posebne zakonitosti uspostavljene u najstarijim razdobljima, koje povezuju sastavnice unutar hrvatskoga jezičnoga entiteta, autonomnoga unutar jezičnoga univerzuma i jedinstvenoga u brojnosti svojih različitosti. U ovu skupinu radova posredno uzlazi i nacrt sveučilišnih predavanja o štokavskom narječju u kojemu Iva Lukežić anticipira osebujan odnos prema tom narječju hrvatskoga jezika, a dalje ga precizira u knjiži koju prikazujemo.

Knjiga *Zajednička povijest hrvatskih narječja* obasiže ukupno 367 stranica podijeljenih u četiri glavna dijela, koji se dalje dijele na veće ili manje cjeline, te od predgovora, uvoda, bilješke o autorici i opsežne bibliografije o kojoj će još biti riječi. U dijelu knjige naslovljenu *Uvod* autorica daje opsežan prikaz povijesnih, geografskih i civilizacijskih okvira u razvitku organskih idioma na europskome (slavenskome) jugoistoku i nudi novu periodizaciju unutrašnje povijesti hrvatskih organskih idioma koju dijeli u četiri osnovna razdoblja (slavenski zamci hrvatskoga, od 6. do 8. stoljeća; starohrvatsko razdoblje, od 9. do konca 14. stoljeća; srednjohrvatsko razdoblje, od konca

15. do početka 18. stoljeća; novohrvatsko razdoblje, od 18. stoljeća do danas), od kojih se sva, izuzev posljednjega, dijele na dva podrazdoblja, starije i mlađe. Radi se o potpuno novoj podjeli, utemeljenoj na genetskolingvističkim premisama, koja se razlikuje od podjele R. Matasovića te od one koju je autorica inaugurirala u prethodnim svojim radovima.

U dijelu posvećenu povijesnim, geografskim i civilizacijskim okvirima u kojima su se razvijali hrvatski organski idiomi, autorica posebnu pozornost posvećuje povijesti Slavena te onih povijesnih područja koja nastavaju Južni Slaveni poput Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore te Makedonije i Bugarske. Spomenuta su poglavlja ujedno i sjajan kompendij nacionalnih povijesti sastavljen prema suvremenim spoznajama povijesne znanosti.

Središnji dio knjige predstavljaju četiri velika poglavlja naslovljena prema četiri temeljnim razdobljima u povijesti hrvatskih organskih idioma. Prvo je takvo poglavlje naslovljeno *Slavenski zameci hrvatskoga* i obasiže 19 stranica, a podijeljeno je u dva dijela naslovljena prema dvama podrazdobljima. Prvo je podrazdoblje nazvano *starije praslavensko razdoblje* i datirano je u 6. i 7. stoljeće. Pojam *praslavenskoga jezika* definira se prema novijim znanstvenim spoznajama, prvenstveno onima Georga Holzera. Budući da se u vrijeme doseljenja Hrvata na današnje prostore, ondje još govorio gotovo neizmijenjen praslavenski jezik, autorica u uvodu toga dijela poglavlja, na temelju podataka R. Matasovića prikazuje fonološki sustav praslavenskoga jezika, s posebnim osvrtom na samoglasnički, suglasnički i naglasni sustav te na strukturu sloga, samoglasničke i

suglasničke skupine, glasovne promjene i fonološke promjene na kraju riječi. U mlađemu se općeslavenskomu razdoblju, koje je datirano u 7. i 8. stoljeće opserviraju i inovacije i to one koje su provedene na cijelome slavenskome području (poput izostanka dvoglasa, pojave neoakuta te promjena u suglasničkom inventaru nastalima kao rezultata praslavenske jotacije) i one koje nisu zahvatile cijelo područje na kojem su živjeli Praslaveni. Te se inovacije mogu dalje dijeliti dvije podskupine: inovacije kojima su rezultati u hrvatskome jeziku istovjetni rezultatima u većini slavenskih jezika (poput naglasnih promjena, rezultata progresivne palatalizacije velara i mlađe regresivne palatalizacije velara, refleksa skupina **tl* i **dl*, prijelaza **ę* u **q* i dr.) i inovacije koje su doprinijele dijalekatskome raslojavanju praslavenskoga jezika. Primarna se potonja inovacija odnosi na različite rezultate metateza likvida u zapadnoslavenskim, istočnoslavenskim i južnoslavenskim idiomima, dok je konačno dijalekatsko diferenciranje praslavenske zajednice razvidno po sekundarnim odrazima jotiranih dentala **t* i **d*. Prema spomenutim inovacijama, slavenski se prostor dijeli na arhaičnije zapadno i inovativnije jugoistočno područje. Potonje se pak područje, sukladno vlastitim inovacijama razgranalo na tri genetskolingvističke jedinice koje predstavljaju prajezik južnim i istočnim slavenskim jezicima, a to su istočnoslavenski dijalekt, istočnojužnoslavenski dijalekt i zapadnojužnoslavenski dijalekt koji je ishodišni prajezik hrvatskim narječjima.

Drugo, ujedno i najveće poglavlje u knjizi obasiže čak 180 stranica teksta, a posvećeno je starohrvatskome razdoblju koje autorica datira od 9. do konca 14. i

tijekom 15. stoljeća, s time da je starije podrazdoblje starohrvatskoga unutar zapadnojužnoslavenskoga dijalekta, kako je naslovljen i prvi dio ovoga poglavlja, datiran do konca 11. stoljeća. Naime, tijekom 7. i 8. stoljeća u prazapadnojužnoslavenske oblikovane su četiri protojedinice „koje čine začetke zasebnih zapadnojužnoslavenskih jezičnih odvjeta” (str. 46). Radi se o čakavskoj, štokavskoj, kajkavskoj i slovenskoj protojedinici. Do konca 11. stoljeća te su protojedinice zahvatile zajedničke fonološke i morfološke inovacije koje nisu rezultirale jezičnim razlikama među protojedinicama pa ih se često nazivlje općeslavenskima. U tu grupu ulazi izjednačavanje dvaju poluglasova u zapadnojužnoslavenski šwa; uženje jata i prednjega nazala; artikulacijsko izjednačavanje *y s vokalom i; preinake *ś u s, *ʒ u z, *w u v; zadržavanje velara *g > g, uz sporadično zamjenjivanje istoga glasa s ɣ; epenteze poluglasova u dočetnim suglasničkim sljedovima, redukcije poluglasova u skupinama s likvidama r i l; kontrakcije u samoglasničkim sljedovima, početak procesa *r̄ > rj > r, -ž- > -r- i *ǰ > ǰ, uz malobrojne morfološke inovacije.

U istome se razdoblju razvijaju i inovacije koje su imale različite rezultate u trima protojedinicama. Prve se divergencije odvijaju na akcenatskomu planu i to u položajnim duljenjima koja se najčešće imenuju metatonijama, a slijede fonetske inovacije koje prethode redukcijama poluglasa u slabu položaju te sami rezultati te redukcije. Iscrpno se prikazuju različiti rezultati položajnih duljenja u slogu pred suglasnikom i slabim poluglasom, s time da se posebno obrađuju ona duljenja koja su zajednička u svim trima protojedinicama te ona koja su potvrđena samo u ča-

kavskoj i kajkavskoj protojedinici i inovacije zabilježene samo u štokavskoj. Dakle, već koncem starijega starohrvatskoga podrazdoblja počela je znatnija divergencija među trima protojedinicama, a razlike će se među njima znatnije utvrđivati tijekom mlađega podrazdoblja koje je trajalo od početka 12. do početka 15. stoljeća i koje autorica znakovito određuje kao podrazdoblje uspostave i dijalekatskoga diferenciranja. To razdoblje određuju zajedničke inovacije koje su mahom potaknute redukcijom slabih poluglasova iz sustava i preinakama jedinica posebne artikulacije, a rezultiraju pojavom novih naglasaka pri regresivnome pomaku, pojavom novih i nestankom starih suglasnika, statusom naslijeđenih glasovnih promjena i pojavom novih. Zbog množine se promjena one u ovom poglavlju dijele na suglasničke i samoglasničke. Glavnina je suglasničkih preinaka izazvano redukcijom slaboga poluglasa s time što se promatraju preinake u suglasničkim sljedovima na početku riječi, status šumnika na dočetku unutrašnjih zatvorenih slogova te status i promjene u zatvorenim slogovima na kraju riječi. Posebno se pak izdvaja dio o razvoju i statusu šumnika f, h i dž postanak kojih je vezan uz redukciju slaboga poluglasa. Velik je dio ovoga poglavlja posvećen naglasnomu sustavu starohrvatskoga jezika pa se, uz detaljan opis njegova inventara i podrijetla njegovih jedinica popisuju inovacije u sustavu, od onih koje su zajedničke svim trima narječjima do onih koje su potvrđene samo u dvama ili jednom sustavu. Sve su veće razlike među trima narječjima definirane i potpuno ili djelomično različitim refleksima nosnih samoglasnika. Ostatak je ovoga poglavlja posvećen refleksima zapadnojužnosla-

venskoga poluglasa, jata i slogotvornih sonanata čije su promjene uvelike definirale i izgled današnjih narječja. Ovaj dio knjige autorica zatvara odlomkom naslovljenim *Fonološki sustav starohrvatskoga razdoblja* sažimajući u njem prethodno navedene spoznaje. „Najstarijim se ishodišnim vokalskim sustavom zajedničkim svim trima hrvatskim narječjima smatra sustav koji je u KAJK., ČAK i zapadnoj-ŠTOK. postojao početkom 12. stoljeća” po okončanju promjena jerija, jata, poluglasa, nazala i slogotvornih sonanata. Takav je sustav imao deset vokalskih jedinica, od toga osam samoglasnika (*a, e, e, o, o, u, i, ə*) i dva slogotvorna sonanta (*r, l*). Zapadna se štokavština od istočne već tada počela razlikovati po refleksu straznjega nazala koji u istočnoj štokavštini vjerojatno nikada nije imao zatvoreni o kao međufazu u razvoju. Koncem starojezičnoga razdoblja taj je jedinstven vokalski sustav razbijen i u različitim se narječjima, kao posljedica mijena koje su se provodile u mlađem starohrvatskom razdoblju, oblikuju različiti vokalski sustavi. Za klasifikaciju je pritom ključan status zatvorenoga *e*, kao kontinuantе jata, i po njegovim refleksima autorica u 15. stoljeću razlikuje tri temeljne skupine. U prvu ulaze vokalizmi s izmijenjenom artikulacijom zatvorenoga *e* i njegovim kontinuantama bez posebne fonološke vrijednosti, a tu skupinu čini osnovni šesteročlani sustav potvrđen u štokavštini i čakavštini; drugu skupinu čine vokalizmi s izmijenjenom artikulacijom zatvorenoga *e* i njegovim kontinuantama koje zadržavaju posebnu fonološku vrijednost, a taj sustav čini osnovni osmeročlani sustav potvrđen u čakavštini i štokavštini te šesteročlani nesimetrični osnovni sustav u za-

padnoj i istočnoj štokavštini. Treći je sustav onaj s neizmijenjenom artikulacijom zatvorenoga *e* i zadržavanjem njegove posebne fonološke vrijednosti. Tri su takva ostvaraja na terenu: osnovni kajkavski vokalizam, osnovni kajkavski nesimetrični vokalizam te osnovni sedmeročlani nesimetrični čakavski i štokavski vokalizam. U dijelu svojevrsnoga zaključka o osnovnomu suglasničkomu sustavu koncem starohrvatskoga razdoblja autorica ističe da zajednički inventar u svim sustavima čine 22 suglasnika, od kojih je 14 šumnika i 8 sonanata. Osim vrlo vrijednoga kompendija o podrijetlu tih jedinica, a s obzirom na postojeće i prethodnom analizom utvrđene razlike, autorica na pregledan način prikazuje i osnovne suglasničke sustave svih triju hrvatskih narječja. Pobrojene su i sve glasovne promjene koje su se provodile tijekom starojezičnoga razdoblja i njihovi refleksi na koncu toga razdoblja koji su još očuvani u jezičnoj sinkroniji. Ovaj je središnji dio knjige zatvoren poglavljem o dvama naglasnim sustavima i njihovim značajkama. Radi se o osnovnomu kajkavskomu naglasnomu sustavu (OKA), obilježenu primarno različitim metatonijama i metataksama, ali i naglascima koji su nastali kao rezultat tih mijena, i o osnovnomu čakavskomu i zapadnoštokavskomu naglasnomu sustavu (OČŽŠA), obilježenu metatonijama različitih starina i pojavom neoakuta kao zajedničkom inovacijom u svim trima sustavima. Premda se ta dva osnovna naglasna sustava prikazuju odvojeno, razvidno je iz brojnih usporednih primjera da je jedina bitna razlika među njima specifična distribucija neoakuta i novoga metatonijskoga cirkumfleksa. Slijedeći u mnogočemu, pa i u ovome, nauk velikoga Stjepana

Ivšića autorica prikazuje dijakronijske tipove u dvama osnovnim sustavima ne zadirući u četiri davno postavljena tipa u sustavu OKA, no za OČZŠA sustav postavlja potpuno novu distribuciju izdvajajući tri kompleksa, uglavnom prema statusu i dosegu metatonija: 1. sjeverozapadni čakavski kompleks; 2. rubni (otočni i kontinentalni) središnji čakavski govori i 3. južni otočni čakavski govori. Tendencije započete u ovom razdoblju kontinuiraju se i dalje pa je posebna pozornost posvećena daljnjim smjernicama u tom razvoju, a one se mogu svesti na metatonije, retrakcije te na promjene u distribuciji nenaglašenih duljina.

Posljednji, 5. dio II. poglavlja knjige sažima rezultate mijena u starohrvatskomu jezičnomu razdoblju i prikazuje situaciju u 15. stoljeću. Naime, u starohrvatskomu su se razdoblju iz čakavske protojedinice razvili dijalekti koji čine čakavsko narječje, iz kajkavske protojedinice dijalekti koji čine kajkavsko narječje, a iz štokavske protojedinice dvije skupine dijalekata koji su činili dva predmigracijska štokavska narječja: zapadnoštokavsko i istočnoštokavsko. Čakavsko, kajkavsko i zapadnoštokavsko su hrvatska narječja. Svako od triju hrvatskih narječja ima i svoje podsustave s vlastitim jezičnim značajkama koje ih oblikuju kao samostalne sustave. Tako na koncu starohrvatskoga razdoblja čakavsko narječje čine tri prostorno-jezična kompleksa: sjeverozapadni kompleks, jugoistočni kompleks i središnji čakavski prostorno-jezični kompleks; te sedam autohtonih dijalekata: sjevernočakavski ekavski dijalekt, sjevernočakavski ikavsko-ekavski dijalekt, sjevernočakavski buzetski dijalekt, sjevernočakavski ikavski dijalekt, južnočakavski

ikavski dijalekt, južnočakavski jekavski dijalekt i srednjočakavski ikavsko-ekavski dijalekt. Svaki je od ovih dijalekata iscrpno opisan na dvjema razinama. Posebno se izdvajaju značajke koje su općečakavske, samo čakavske i ne samo čakavske crte te one vlastite inovacije unutar svakoga od podsustava po kojima sustav gradi vlastitu individualnost unutar prostorno-jezičnoga kompleksa u kojemu se razvio, ali i u odnosu na susjedne jezične komplekse koji su imali posljedice po njegov razvoj.

Za razliku od čakavskoga, kajkavsko je narječje predstavljalo jedinstven prostorno-jezični kompleks koji se raščlanjuje na središnje kajkavske dijalekte, a to su zagorsko-međimurski, turopoljsko-posavski i križevačko-podravski te na tri rubna kajkavska dijalekata, sutlanski, prigorski i gorskokotarski. Trima se središnjim dijalektima prikazuju zajedničke (samo) kajkavske inovacije te one koje su razvijene kasnije i koje ne moraju nužno biti samo kajkavske. Rubnim se pak dijalektima prikazuju podudarnosti sa središnjim kajkavskim dijalektima te one značajke po kojima oni odudaraju od ostvaraja u središnjim dijalektima. Inovacije i razlike u odnosu na postojeću literaturu autorica nudi posebice u dijelu o štokavskom jezičnom kompleksu. Ona naime štokavsko narječje dijeli na *novoštokavski* i *nenovoštokavski* (u kojemu su inovacije tek započele), ali spominje i termin *staroštokavski* koji se od *nenovoštokavskoga* razlikuje po tome što u njemu inovacije nisu ni započele. Unutar štokavskoga entiteta razlikuje dva identiteta, zapadni i istočni koji su se izdvojili tijekom starojezičnoga razdoblja. Zapadni štokavski identitet ima niz poveznica s drugim sastavnicama hrvatskoga jezičnoga entiteta, a autorica ih

redom pobraja dokazujući njihovu strukturalnu povezanost. Svi štokavski govori imaju općeštokavske jezične značajke, no jedan dio njih pokazuje i posebna zapadnoštokavska obilježja koja odaju blisku vezu s kajkavskim i čakavskim narječjem. Ta se obilježja potvrđuju u jezičnom sustavu koji autorica nazivlje zapadnoštokavskim narječjem. Oni štokavski govori u kojima izostaju zapadnoštokavske jezične značajke su dijelom istočnoštokavskoga narječja. Važnost je i inovacija ovakvih postavki u tome što se više štokavsko narječje ne poima kao jedinstven sustav s dvama podsustavima, već se nakon srednjega vijeka može govoriti o dvama potpuno različitim sustavima. Zapadnoštokavsko narječje po autoričinoj interpretaciji čini slavonski šćakavski dijalekt, pet ikavskih dijalekata od čega su tri šćakavska i dva štakavska te od tri (i)jekavska dijalekata od kojih je jedan šćakavski, a dva štakavska. I ta je podjela inovacija u kroatističkoj dijalektologiji.

Treći dio knjige posvećen je situaciji u srednjohrvatskome razdoblju koje je započelo koncem 15. stoljeća i trajalo do početka 18. stoljeća. S obzirom na niz izvanjezičnih čimbenika koji su umnogome djelovali na jezičnu situaciju, ovaj dio knjige otvara poglavlje o tim teškim povijesnim okolnostima obilježenima ponajviše prodorima Osmanlija u naše krajeve i snažnim posljedicama tih provala. Ovo je razdoblje u jezičnome smislu mnogo mirnije i nije obilježeno značajnijim intervencijama, no brojne migracije znatno su izmijenile sliku područja. Tako se prostor koji su prethodno zauzimali govornici čakavskoga narječja sustavno smanjuje, a u sjeverozapadnome se području događaju i znatnije mijene, pa se u Istru naseljavaju

došljaci s hrvatskoga juga i iz Crne Gore, u autohtone ekavske govore umiješali su se i govornici ikavsko-ekavskoga dijalekta i sl. U središnjemu čakavskom području počinju migracije, pretežno prema sjeveru, čak i na područja drugih država koja danas obuhvaćamo imenom Gradišće i cijeli je prostor bitno izmijenjen nauštrb domicilnoga stanovništva. Promjena ima i u južnome prostoru no u nešto manjoj mjeri. I kajkavsko je narječje znatno smanjeno na svojoj istočnoj i južnoj granici. U zapadnoštokavskome narječju situacija je bila posve drugačija i teren koji je primarno zauzimalo to narječje postaje sve većim. Oblikovana su i četiri samostalna dijalekta toga narječja: slavonski, istočnobosanski, ikavski i južni jekavski. U jezičnome smislu, u ovom je razdoblju jezični razvoj mnogo mirniji, a inovacije imaju manje bitne posljedice po razvoj i klasifikaciju. Događaju se daljnje inovacije u vokalizmu, konsonantizmu i prozodiji, a pod utjecajem kontakta s drugim jezicima razvijaju se posebne pojave koje jednim imenom nazivamo adrijatizmima. Kao specifikum otočnoga, izolirana života javljaju se i insularizmi. Autorica pak posebno ističe pojavu štokavizama o kojoj na taj način nije bilo dosad sustavno govora u našoj filologiji, premda je to problem s kojim se susretao svaki dijalektolog. Naime, budući da je štokavsko narječje teritorijalno i brojem govornika najveće, i govornici su se drugih dvaju narječja susretali s njime i po teoriji jezika u kontaktu, uzimali štokavske jezične značajke koje nazivamo štokavizmima. Kao rezultat kontakta s drugim civilizacijama u srednjohrvatskom razdoblju u sve sustave hrvatskoga jezika, premda ne u jednakoj mjeri, ulaze i hungarizmi, germanizmi i

turcizmi, a na rubnim se područjima razvijaju rubne značajke koje je autorica inaugurirala u prethodnoj svojoj knjizi *Govori Klane i Studene* (1998.) postulirajući ondje teoriju rubnosti koja je prihvaćena u našoj dijalektologiji. Kao rezultat spomenutih inovacija, jezičnih dodira, ali i znatno izmijenjene slike terena, u srednjohrvatskom se razdoblju razvijaju novi, migracijski dijalekti, i to: jugozapadni istarski, kao novi čakavski dijalekt; donjosutlanski, kao novi kajkavski dijalekt; (i)jekavski krajiški, kao novi zapadnoštokavski dijalekt i (i)jekavski perojski, kao novi zapadnoštokavski dijalekt. S obzirom na to da su u razdoblju od konca 15. do početka 18. stoljeća nastala najvrjednija djela hrvatske književnosti, autorica ovdje daje i analizu odraza dijalekatskoga stanja u tim tekstovima.

Novohrvatsko je razdoblje trajalo od početka 18. do konca 20. stoljeća i njemu je posvećen četvrti, posljednji dio knjige. U tom „razdoblju u razvitku hrvatskih organskih narječja i dijalekata nema inovacija: dovršavaju se i zaustavljaju procesi iz prethodnoga srednjojezičnoga razdoblja” (298) te započinje i završava standardizacija na štokavskoj osnovici. Autorica posebno analizira status narječja u odnosu na štokavski jezični standard i ističe dva procesa: permanentnu štokavizaciju neštokavskih idioma putem standardnoga jezika te novoštokavizaciju (i)jekavskih nenovoštokavskih idioma, a oba su procesa donijela trajne posljedice i po ostala dva narječja, ali i po one zapadnoštokavske dijalekte koji su odudarali od standarda. Vrijeme je to obilježeno i drugačijim tendencijama, primarno htijenjem da se kajkavština prikaže kao dio slovenskoga jezika. Baš kada je to, autoričnim riječi-

ma „prenje” završilo, započelo je ono drugo koje i dan-danas snažno obilježava kompletnu našu filologiju – pitanje pripadnosti i identiteta štokavskoga kompleksa. O dvama pristupima istome problemu – kroatističkome i serbističkome, te o različitim njihovim ciljevima, autorica je Iva Lukežić govorila na plenarnome predavanju 5. hrvatskom slavističkom kongresu održanom u Rijeci 2010. godine. Prikazuje se i kako je isti problem različito interpretiran u hrvatskoj standardologiji te u dijelu hrvatske dijalektologije. U tom dijelu knjige autorica vješto, koristeći se znanstveno utemeljenim kriterijima dijalektologije i genetske lingvistike, polazeći s kroatističkoga pristupa rastrebljuje pojmove *srpskohrvatski / hrvatskosrpski dijasistem dijalekata* i *srednjojužnoslavenski dijasistem* navodeći zašto ih smatra netočnima i neutemeljenima. Knjigu zaključuje riječima kako je hrvatski jezik po svojoj definiciji tronarječan i kako ga kao takova valja opisivati i klasificirati. Naizgled banalan zaključak koji danas zna svaka iole obrazovanija osoba. No put do te spoznaje nije bio ni lak niti kratak, a u povijesti je jezika uvijek bitan samo put, jer ni početak, a još manje konac nikad nisu posve definirani. A ova je knjiga knjiga puta koja, usto, vrlo znakovito, završava dvjema kartama!

Premda ovim dijelom završava tekstualni dio knjige, njezin su neizostavan dio i vrijedni prilozi naslovljeni *Izbori i literatura za hrvatsku jezičnu povijest i opća pitanja* te *Izvori i literatura s dijalektološkom građom 19. – 20. st.* Ta iscrpna bibliografija zauzima 55 stranica teksta, a vrijedna je s više aspekata. Iz nje je razvidno koliku je količinu materijala valjalo konzultirati da bi se sastavila ova monografija te to sva-

kako podiže kredibilitet postojećih hipoteza, a drugo je to što se ovaj popis s pravom može smatrati nadopunom poznate bibliografije dijalektoloških radova Mate Hraste iz 1956. godine.

Knjiga je opremljena i bilješkom o autorici, a kako će ona nedvojbeno biti zanimljiva i čitavom nizu stranih slavista, prava je šteta da knjizi nije dodan i opsežniji sažetak na kojem od svjetskih jezika.

Knjiga *Zajednička povijest hrvatskih narječja* pokazuje svu znanstvenu virtuoznost autorice Ive Lukežić na više razina. Ponajprije na onoj u poznavanju građe iz svih triju narječja te na mogućnosti uporabe podataka iz dostupne literature. Hipoteze koje je autorica postavila nisu tek teorijski konstrukt. One su izgrađene na interpretaciji podataka koji postoje na terenu. Zbog toga je svaka mijena o kojoj se govori uvijek poduprta nizom primjera ovjerenih na terenu. Autorica time ne pretendira na točnost vlastitih interpretacija, već u maniri čiste, elementarne znanosti podastire podatke i izaziva nove istraživače na njihovu reinterpetaciju ili na njihovu ovjeru. Usto, premda je Iva Lukežić u hrvatskoj filologiji i slavistici

poznata primarno kao čakavolog, ovom je knjigom pokazala kako jednako vješto barata podacima iz drugih dvaju narječja. Prikupljene je i/ili ekscerpirane podatke dalje valjalo interpretirati na odgovarajuć način postavivši ih u metodološki okvir koji neće ništa izuzimati, ali koji će biti dovoljno „čist” da omogući preglednost i sintetičnost. Budući da ovakvih knjiga dosad nismo imali, a da zbog manje složenosti u dijalektologiji drugih jezika, primarno slavenskih, nema sličnih knjiga na koje se mogla ugledati, autorica je morala potpuno samostalno osmisliti metodološki model i možda je upravo to onaj dio koji je ponajviše zanimao sve koji su znali da je knjiga u tijeku nastajanja. I treće, ne i najmanje bitno, valjalo je znati sve te, sada usložene podatke iščitati i dobiti od njih sliku komplicirana sustava koja nije statična već u neprekidnim mijenama i prožimanjima. Takav posao mogu obaviti samo najveći hrvatski filolozi, među kojima je profesorica Lukežić bila i prije, ali je ovom svojom knjigom, tako potrebnom hrvatskoj filologiji, potvrdila taj svoj status. Stoga, mislim da nije smjelo reći kako je ova monografija nedvojbeno obilježila hrvatsku filologiju u 2012. godini.

Sanja Zubčić